

պէս կիրակոս, Վարդան, և մանաւանդ Մատթէոս Ուռնայեցի, մերթ նոյն իսկ լամբրոնացի, զորաբար գրել ուզած միջոցնին ալ անակնկալ կերպով մը բարձր ձեւէ մը կ'իյնան ցած ձեւի մը վրայ, իրենց լեզուի առերեւոյթ միակերպութեան կադի մը, կոտորածի մը տպաւորութիւնը ընելու աստիճանն Նոր ձեւերը իրենց ներսը կ'եռան, պոռթկալ կ'ուզեն, զորս ալ բուրոյթին չեն կրնար զսպել: Ասոնցմէ խոտորիլ ուզած միջոց՝ ստիպուած են օդին մէջ կամ ուրիշներու քով փնտռել բառեր ու ձեւեր, ինչպէս ըրած է Մագիստրոս՝ որուն լեզուն անյարմար խառնուրդ մըն է իրմէ նախընթաց բոլոր գրողներու նկարագրական ձեւերուն, իր ժամանակի ձեւերուն և ուրիշ բառերու, որոնք իրմէ հընարուած կամ հայաքնակ ո՛ր և է հոգիի մը մէջ խօսուած, բայց միշտ առեղծուածային կերպով անիմանալի են հայերէնի մէջ: Եզնկաբանիւ Նամար ուրիշ միջոց չեն գիտեր, և ուրիշ հնարք չեն գտած՝ բայց եթէ հաւատարմութեամբ օրինակել զինք, ինչպէս ըրած է բարեմտութեամբ Սարգիս Դնորհալի:

Ինչ կրնայ շահիլ հայերէնը Անցման շրջանի մատենագրութիւնէն: Ոչ շատ բան, անշուշտ: Թ. Քոթեհնաւորէն և Գ. Նարեկացիէն դուրս, ոչ ոք կատարեալ նախանշկար օրինակ մը կաղապարած է: Չեմ ուզեր ըսել թէ Քոթեհնաւոր և Նարեկացի դասընտիր օրինակագիրներ են, բայց նոր տեսակ մը կը կազմեն, անթերի, որուն հաւելի անձնական ճաշակի կը մնայ, բայց որուն կրնայ նմանցուիլ նորութեան, ըրմահաճոյքի, արուեստի համար: Միւսնեւրէն պէտք է ընտրել, բառ կամ բան, ինչ որ ազնիւ է, ինչ որ յաջող է, ինչ որ կը յարմարակցի ազնիւ լեզուին: Մնացածը՝ ինչ որ աւելցուցեր են հայերէնի բառարանին մէջ, պիտի ծառայէ միայն նոյն դարու, նոյն անձի կեանքի կամ լեզուի պատմութիւնը հասկնալու:

Հ. Ն. ԱՆԻՐԻԿԵԱՆ

Շարապարեկի

Մ. ՊԵՇԻԿ ԹԱՇԼԵԱՆ

ԳՐԵՑ

ԱՐՇԱՆ ԶԾՊԱՆԵԱՆ

— 1894 —

Տաճկահայոց ամենէն սիրելի, համակրելի, ժողովրդականացած բանաստեղծներն են Դուրեան և Պէշիկթաշլեան: 1894ին մեզի տուաւ պ. Չօպանեան Դուրեանի բանաստեղծութեանց և թատրերգութեանց հաւաքածոյն, վաղամեռիկ գրագէտին սրտայոյզ կենսագրութեամբ: Այսօր նոյն քննադատ գրագէտը մեզի կը ներկայացնէ Պէշիկթաշլեանը՝ նկատելով զինքը իբրեւ գործիչ մը, վերածնութեան մղիչ մը և բանաստեղծ մը: Հիմայ Չօպանեանէն ունինք այս երկու բանաստեղծները, որոնք ապրեցան և պիտի ապրին հայ ժողովրդին հետ՝ միշտ խօսելով, երգելով և հառաչելով:

Պէշիկթաշլեանը իբրեւ բանաստեղծ՝ եթէ չունի Դուրեանի խանդը, զգայնութիւնը, կիրքը՝ բայց «որքան ատեն որ ապրի հայ ազգը, մեր սերունդները (անոր) բանաստեղծութեանց մէջ պիտի ուսանին քաղցրադաշնակ զգացման և նուազաւոր հայերէնի գաղտնիքը. ինչպէս և անոր կեանքին մէջ պիտի գտնեն ազգանուէր գործիչի ամենէն օրինակելի տիպարներէն մին որ երկրագնդիս վրայ յայտնուած ըլլան»:

Այս այս տողերով գոցել կու տայ մեզ Չօպանեան իր գրքը. և այս մի քանի տողերն արդէն մանրակարեն են թէ՛ ստուար գրքին և թէ՛ Պէշիկթաշլեանի մեծ դէմքին:

Պէշիկթաշլեանի կեանքը զրելը թերեւս այնքան պիտի չյոգնեցնէ ո՛ր և է գրագէտ մը, բայց պ. Չօպանեան՝ Բանաստեղծին դէմքին հետ մեզի կու տայ անոր ամբողջ դարուն պատմութիւնը, զոր յաջողապէս գրելը, պատկերելը պիտի տազնապեցնէր ո՛ր և է մասնագէտ մը: Եւ մենք կրկին կը գնահատենք Չօպանեանի այս գործը՝ վասն զի նա հոն անկողմակից պատմագիր մը կը դառնայ, ո՛ր և է ազդեցութեանէ

գերծ. իրեն համար բարին ու ճշմարիտը նոյն կը մնան միշտ ուր որ ալ գտնուին:

Մենք հայերս պարագաներու բերմամբ՝ ներողամտութեամբ խօսելով, երբէք չենք վարձատրած ազգային գրագէտները և ազգին պատուաբեր անդամները, «Պետրոսն» ալ՝ «Մկրտիչն» ալ աղքատ մեռան և հայութիւնը շքեղ արժաններ չկրցաւ կանգնել անոնց գերեզմաններուն վրայ: Ներկայ հատորովս պ. Չօպանեան ինքը միայնակ ազգային պարտականութեան մը թերին կը լեցնէ, բարոյական, անտեսանելի արձան մը կը կանգնէ մեծ քանաստեղծին հարթ տապանաքարին վրայ:

Պէշիկթաշլեան կը ներկայանայ մեզ իբրեւ քանաստեղծ՝ իր ինքնագիր և հետեւողութեամբ գրուած քերթուածներով, թատրոնի հիմնադիր և հեղինակ, և ազգային գործիչ՝ ինքնին մեծ դեր մ'ունենալով այն թատերարեմիսն վրայ՝ որուն վարագոյրը բացաւ Հասունեան:

Մեր կարծիքով գրքի մ'առարկային վրայ պէտք է ծանրանալ՝ երբ կարելի չէ ամբողջ գիրքը յանձնարարել, և հոս պարզան չէ՛ նիւթէն աւելի գրքի հեղինակին վրայ խօսելու: Պ. Չօպանեան, իր հայրենասէր և գրագէտի գործունէութեամբ կուշտած էր լաւ ըմբռնողն և մեկնիչն ըլլալու: Պէշիկթաշլեանի հոգւոյն. իր այս նոր արդիւնքը առիթ կ'ընծայէ նաեւ հնագոյններուն վրայ խօսելու, միայն գրականներուն՝ որովհետեւ մեզ համար այս տեսակէտն է շահագրգիռ և այս տեսակի աշխատութիւններն են՝ որ մեր մէջ ամենէն աւելի ցուրտ անտարբերութեան կը հանդիպին:

Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանի շրջանաւորտ հեղինակը հրապարակ կ'ելլէ գրական և քննադատական յօդուածներով. յամին 1892 «Թուղթի փառք» վէպը կը հրատարակէ, և «Արշալոյսի ձայներ» ու «Թրթռումներ» քանաստեղծութեանց հատորները. ստէպ կ'երեւայ Պոլսոյ լրագրաց՝ «Արեւելք»ի, «Հայրենիք»ի մէջ: Ծաղիկը որ միշտ պարտէզէ պարտէզ փոխադրուած է՝ ամենէն անոյշը կը բուրէ, և ամենէն

գեղեցիկ ձենն ու գոյնը կ'առնու 1895ին՝ պ. Չօպանեանէ խմբագրուած: 1897ին Չօպանեան Եւրոպա կ'անցնի այցելելով՝ Վիեննա և Ս. Ղազար. իր ապագայ գրական ծրագրաց իրագործման նիւթ պատրաստելու դիտումով՝ օրերով Տաղաւանները կը թերթէ անկից դուրս հանելու համար ազգային գրականութեան գահարները, ծանօթ ձեռագրաց ընթերցողներու՝ բայց ոչ ազգին և Եւրոպայի:

Այն շրջանին (1896-7) երբ մեր ազգայիններէն շատերը Եւրոպա գաղթեցին՝ ուխտելով միշտ վառ պահել իրենց ազգասիրութիւնը, Չօպանեան մտաւոր ու բարոյական միջոցներն ընտրեց անոր օտակար ըլլալու, ջանալով լուսաւորել՝ որչափ անհատական ոյժ մը կարող է անոր անցեալն, ապագան. տալը տարի հրատարակեց շատ մը երկեր թէ՛ հայերէն և թէ՛ ֆրանսերէն լեզուներով,

«Անահիտ» ամսաթերթը զոր սկսաւ հրատարակել 1898ի վերջերը՝ Տաւնեբորդ տարւոյն սեմին վրայ պիտի կոխէ. մեր մէջ շատ քիչ թերթեր տասը տարուան կեանք ունեցան. «Անահիտ»ը այդ շրջանին՝ միշտ իր բարձրութեան մէջ՝ շատ մը օրաթերթերու և Հանդէսներու ծնունդն ու մահը տեսաւ: «Անահիտ»ի կէսը՝ խմբագրւելը կը լեցնէ. ստորագրելով գրական, հրապարակագրական, քանաստեղծական, քննադատական յօդուածներ և Ազգային տեսութիւնն ու Քրոնիկ, հայացնելով ֆրանսական գրականութեան գեղեցիկ էջերը:

Երբ այսօր ո՛ր և է մէկը «Անահիտ»ի տասնամեայ հաւաքածոյն աչքին առջեւ առնու՝ իրաւունք պիտի չունենայ Չօպանեանէն ուրիշ ո՛ր և է գործ պահանջել՝ զինքը ներկայ հայ գրագիտաց առաջին շարքը տեղաւորելու համար:

Երբ «Անահիտ»ի խմբագրին ալ ուրիշ բան չենք պահանջեր՝ նա մեզի կու տայ Նահապետ Փոփոկի դիւանը, այն կենդանի քանաստեղծութեանց հատորը՝ որուն իրմէ առաջ հագիւ մի քանի քանաստեղծներ երկուդով մօտեցած էին դարաւոր քողը վերցնելու համար: Փոփոկի հրատարակութիւնը

քննադատելու իրաւունքը Մեծ. Կորայրին պէտք է վերապահել և Չօպանեանի արդիւնաւից այս աշխատութիւնը հասկնալու և գնահատելու համար պէտք է Չեռագրաց մէջ ապրող բանասէր մ'ըլլալ: Քիչ վերջ տակեց ծանօթագրութիւններով Մ. Պէշտակեանի քերթուածներն ու ճառերը, գրաբար կտորները աշխարհաբար թարգմանելով. և այս պահուս երբ անոր քով կու գայ յիշեալ բանաստեղծին կեանքին և գործին գիրքը՝ ստուար հատոր մը կ'ունենանք որուն չէ կարող հաւասարիլ յամին 1907 արտասահմանի մէջ աշխարհիկ մամուլէ հրատարակուած տետրակներու հաւաքածոյն:

Քիչ վերջ այս հատորներուն քով պիտի զննենք իր ինքնագիր բանաստեղծութեանց ստուար հատորը, որոնց գնահատումն և արժէքը կ'ապացուցանեն անոնցմէ ոմանց թարգմանութիւնը՝ անգլիերէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն և իտալերէն լեզուներով:

Ահաւասիկ իր ձգած խոշոր գումարը հայ զրականութեան գանձնակին մէջ. բայց նա միայն այսքանով զոհացած չէ. հայութիւնը, ու նաեւ անցեալի հայութիւնը երախտիքի արտայայտութեան իրաւունքներ ունի. հայ զրականութիւնը, հայ հին ու նոր բանաստեղծները, ժողովրդական երգիչները և անտեսուած Հայ Աշուղները՝ այսօր ամէնքն ալ Եւրոպայի հասարակութեան կը ներկայանան, կը պատմեն անոնց իրենց դարը, կ'երգեն իրենց կեանքը և կ'ողբան իրենց ցաւը:

Տարբ տարուան շրջանին մէջ նա տուաւ Եւրոպիոյ 1895ի դէպքերու մասին՝ գիրքը, — 2. L'Arménie, son histoire, sa littérature, son rôle en Orient, — 3. Zeitoun, depuis les origines jusqu'à la grande insurrection de 1895, — 4. Poèmes arméniens anciens et modernes, — 5. Chants populaires arméniens, — 6. Les Trouvères Arméniens:

Այս ամէն հրատարակութիւնը ազգին պատուաբեր եղան, և հետեւաբար օգտակար. վերջին գործը մանաւանդ զօրեթէ

համազգային գրական շրջանակներու մէջ ալ շատաչ հանեց. իսկ Chants populaires arméniens որ պատկուեցաւ Գաղղիոյ հեմարանէն՝ ցցուց թէ Հայը՝ իր տաղանդաւոր մտղովը Ասիոյ ամենէն կըրթեալ ու զարգացեալ ժողովուրդն էր. հասկցաւ Եւրոպան թէ ունեցած է գեղեցիկ էջեր ու դէմքեր, որոնք պէտք չէին մեռնիլ. և եթէ օր մը Քուչակը համազգային բանաստեղծներու շարքը մտնէ՝ ազգային մտքի յաղթանակ մը պիտի ըլլայ այդ: Պ. գրագէտը այդ տասը տարուան մէջ՝ յիշեալ երկերով չգոհացաւ. նա ստէպ կ'երեւէր փարիզու անուանի հանդէսներու մէջ, ստորագրելով քաղաքական և գրական յօդուածներ՝ որոնք ուշադրութեան կ'առնուէին յայտնի հրապարակագիրներէ:

Յաւալի է սակայն որ մեր մէջ զուտգրական խնդիրները և արդիւնքները դեռ չգիտցողիւր զանազան լեզուներով և անձնական վէճերէ: Քաղաքակրթութեան տարրական աստիճանի մէջ ալ մնալով՝ կարելի է թշնամոյ մը վրայ արդիւնք մը տեսնել, բարեկամի վրայ թերութիւն մը: Անձնականութեամբ գործելէ զատ՝ ուրիշներու գործն ալ սովորութիւն է յաճախ անձնականութեամբ դատել: Առանց վիճելու Պէշտակեանի կենսագրողին քաղաքական կամ անձնական գործունէութեան վրայ հարկ է միշտ ընդունիլ՝ թէ ամենուն տրուած չէ հրապարակագիր, արուեստագէտ և թարգմանիչ ըլլալ՝ հակառակ անթիւ զոհողութիւններու: Յրանսերէն լեզուով հրատարակած գրքերը Եւրոպացւոց զրասեղանին վրայ կարելի է տեսնել. Հայը եւրոպական վէպերուն քով չուզիք զննել ոչ Chants populaires ոչ Trouvères arméniens: Ահաւասիկ վարձատրութիւնը!

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

